

zaten avond na avond veelal samen met hun gezin de overdag ontvangen bonnen op de vellen te plakken die bij de plaatselijke distributiedienst ingeleverd moesten worden om weer toeleveringsbonnen ('coupures') te krijgen; hun arbeidsdag, toch al aan de lange kant, werd dus nog langer. Maar elke kleinhandelaar verkeerde, met de loontrekkenden vergeleken, in zoverre in een bevoorrechte positie dat hij de beschikking had over datgene wat de loontrekkenden nu juist *niet* hadden: voorraden consumptie-artikelen.

Laat ons beginnen met de slaggers.

De vleesconsumptie daalde sterk: van 38 kilo 's jaars per hoofd van de bevolking vóór de oorlog tot (officieel cijfer) 12 kilo in '43. Niettemin lukte het de meeste slaggers, hun bedrijfsopbrengsten op peil te houden; zij gingen nevenproducten verkopen die zij met weinig moeite en kosten zelf klaarmaakten: 'worst', soep, bouillon, potten jus, croquetten, balkenbrij, diverse slaatjes. De daarvoor gebruikte ingrediënten waren menigmaal van dubieuze kwaliteit (men denke aan de in Den Haag aangetroffen 'bouillon' die op enkele tiende procenten na uit water bestond), maar het publiek kocht alles. Het gevolg was dat de gemiddelde bedrijfswinst van nog geen f 700 in '39, tot f 800 steeg in '41 en tot ruim f 930 in '42.¹ Pas in '43 trad een sterke daling in. In hoeverre deze door het Economisch Instituut voor de Middenstand berekende cijfers beïnvloed zijn door zwarte verkopen, weten wij niet, maar dat de neiging om tot die verkopen over te gaan, in '43 sterker werd, mag gevoeglijk aangenomen worden.²

Van de slaggers naar de bakkers.

Met betrekking tot deze branche beschikken wij niet over algemene gegevens – wèl over gegevens die aantonen dat een deel, zij het een klein deel, van de ontvangen bloem in de zwarte handel terecht kwam. Zij betreffen de Amsterdamse bakkers. Een aantal hunner verkocht al vóór de oorlog brood dat te licht was – althans, de Amsterdamse Keuringsdienst voor Waren had deze overtreding in '39 bij 14% van de bakkers geconstateerd. Met de uitgespaarde bloem hadden die bakkers broden kunnen bakken die tegen de normale prijs verkocht waren. De broodistributie veranderde de zaak: *nu* konden die broden tegen een hogere prijs verkocht worden. Te lichte broden werden in Amsterdam in het laatste kwartaal van '40 al bij 30% van de bakkers aangetroffen – het waren er, wat het aantal onderzochte en

¹ De gemiddelde bedrijfsomzet *daalde* van f 43 200 in '40 tot f 28 700 in '42. Men kan hieruit al afleiden, hoeveel winst gemaakt werd op de nevenproducten! In '43 was de gemiddelde bedrijfsomzet f 21 500. ² Vooral op het platteland verdiende menige slager er nog wat extra bij door ten behoeve van particulieren clandestien te slachten.